

Готовність майбутніх учителів трудового навчання та технологій до реалізації індивідуально-диференційованого підходу в освітньому процесі

Анотація. У статті розкрито зміст понять, що характеризують індивідуалізацію та диференціацію навчання; схарактеризовано види диференціювання, можливі способи організації диференційованого навчання в закладах загальної середньої освіти; обґрунтовано теоретичні аспекти готовності вчителя трудового навчання та технологій до реалізації індивідуально-диференційованого підходу на уроках трудового навчання.

Ключові слова: *трудове навчання, учитель трудового навчання та технологій, індивідуально-диференційований підхід, індивідуалізація, диференціація.*

Abstract. *The article reveals the content of concepts that characterize the individualization and differentiation of learning; types of differentiation, possible ways of organization of differentiated education in general secondary education institutions are characterized; the theoretical aspects of readiness of the teacher of labor training and technologies to realization of the individually-differentiated approach at lessons of labor training are substantiated.*

Keywords: *labor training, teacher of labor training and technologies, individually-differentiated approach, individualization, differentiation.*

Постановка наукової проблеми. В основі діяльності сучасних закладів загальної середньої освіти перебуває проблема вивчення особливостей і можливостей учнів, умов цілеспрямованої дії на розвиток їх творчого потенціалу. Важливою умовою забезпечення цілісного й повноцінного розвитку кожного учня є індивідуалізація освітнього процесу. Проблема індивідуально-диференційованого підходу пов'язана з підвищенням якості трудового навчання, переорієнтацією освітнього процесу на особистість учня. Особливо гостро стоїть питання про врахування індивідуальних відмінностей учнів під час засвоєння ними техніко-технологічних відомостей та виконання творчих проєктів, оскільки це відбувається в умовах обмеженого часу і з орієнтацією, як правило, на можливості середнього учня.

Програма з трудового навчання розширює можливості школи щодо використання проєктно-технологічної діяльності на уроках технічної праці з метою розвитку творчої активності учнів. При визначенні змісту проєктного навчання принципово важливим і складним питанням є педагогічно правильний вибір об'єктів проєктування для кожного учня, враховуючи рівень розвитку його творчих здібностей, практичних умінь і навичок. Оскільки трудове навчання тісно пов'язане з життям, з вивченням основ наук у школі і виробництвом, з потребами вдосконалення різних виробів та техніки у різних галузях, що полегшує працю людини, підвищує її продуктивність, то саме цей предмет має найкращі умови для розвитку творчої активності школярів. Учні особисто мають обрати для себе об'єкт проєктування, тему проєкту, тобто виріб, який вони хотіли б дійсно удосконалити, внести в предметний світ, яким хотіли б задовольнити потреби людей.

Такий підхід до вибору об'єктів проєктування виховує в учнів уміння аналізувати знаряддя й засоби праці, їх ефективність, бачити в них не тільки позитивне, а й недоліки, уміти знаходити шляхи їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі застосування методу творчих проєктів на уроках технічної праці присвячена чимала кількість наукових праць. Зокрема, загальні основи проєктування відображено в дослідженнях Ж. Тоценка, Т. Антонюка, О. Коберника та інших. Деякі аспекти організації проєктно-технологічної діяльності на уроках трудового навчання розкриті в публікаціях В. Сидоренка, В. Симоненка, О. Коберника, С. Ящука, В. Бербеця та ін.

Досвід кращих учителів показав, що одним із ефективних засобів реалізації індивідуального підходу до учнів під час виконання ними творчих проєктів можуть бути диференційовані завдання. Проєктно-технологічна діяльність учнів буде результативнішою, коли в ній створюватиметься ситуація успіху, коли у трудовій діяльності забезпечуються умови індивідуалізації й диференціації, коли учень звільнений від страху перед майбутньою роботою, а об'єкт проєктування, що пропонується йому, є доступним, посильним, у ньому він може показати свої здібності, розкрити потенційні можливості. Саме за індивідуалізованого трудового навчання й створюються такі умови.

До проблеми індивідуалізації навчання зверталися такі науковці як Е. Рабунський, В. Загвязинський, Л. Книш, Т. Ніколаєва, А. Аристова, Г. Коберник, Б. Теплов, Г. Терещук і ін. Проте,

проблема здійснення індивідуалізованого навчання розглядається науковцями стосовно предметів з основ наук. До питання організації індивідуально-диференційованого підходу до учнів на уроках трудового навчання під час розроблення ними творчих проєктів звертаються науковці значно рідше. Водночас можна стверджувати, що саме проєктно-технологічна діяльність має найбільше можливостей для реалізації цих принципів.

Тільки цілеспрямована навчально-трудова діяльність, що здійснюється на засадах індивідуалізації та диференціації під час виконання учнями творчих проєктів може дати потрібний результат й забезпечити розвиток навчально-пізнавальної й творчої активності учнів.

Мета дослідження полягає у розкритті змісту понять, що характеризують індивідуалізацію та диференціацію навчання, та обґрунтуванні теоретичних аспектів готовності вчителя трудового навчання і технологій до реалізації індивідуально-диференційованого підходу на уроках трудового навчання.

Виклад основного матеріалу. Індивідуалізація та диференціація процесу навчання є тими надбаннями, впровадження яких дає відчутні якісні результати й можливість розв'язати багато суперечностей у навчально-виховному процесі. Але ще немає сталих, науково обґрунтованих понять тих чи інших категорій, їх визначень.

У філософській та психолого-педагогічній літературі зустрічається багато понять, які характеризують індивідуалізацію та диференціацію навчання. Це такі, як «індивід», «індивідуалізація», «індивідуальність», «індивідуальний підхід», «індивідуалізація навчання», «індивідуалізоване навчання», «диференціація», «диференційований підхід», «диференційоване навчання» тощо.

Розпочинати розгляд усіх питань, пов'язаних з індивідуалізацією та диференціацією навчання, слід з поняття «індивід». З філософського погляду індивід – це визначення одиничної особи, окремої людини на відміну від колективу. Психологічні словники визначають поняття «індивід» як соціологічну категорію, окрему людину, особу, ізольовано взятую зі спільноти. Поняття «індивід» визначає людину як одиничного представника людського роду, належного водночас і до природи, і до людського суспільства, що фіксується в таких поняттях, як «організм» і «особистість».

Індивідуальність – це статичне, особливе в індивіді, сукупність тільки йому властивих особливостей, що робить людину, її особистість одиничним утіленням типового й загального. Індивідуалізація – це динамічне відображення закономірностей формування й розвитку особистості, тобто – це сукупність елементів, процесів, тенденцій, які утворюють особливу форму існуючих явищ об'єктивного світу, особливий рівень його буття.

Поняття «індивідуальний підхід» трактується по-різному. У педагогічній літературі індивідуальний підхід трактують як педагогічний принцип, де враховуються індивідуальні особливості кожного учасника навчально-виховного процесу. Широко розповсюджена думка, що це принцип різних сполучень колективної та індивідуальної навчальної роботи учнів.

Індивідуалізація навчання – це організація такої системи взаємодії між учасниками процесу навчання, за якої якнайповніше враховуються й використовуються індивідуальні особливості кожного, визначаються перспективи подальшого розумового розвитку й гармонійного вдосконалення особистісної структури, відбувається пошук засобів, які компенсували б наявні вади і сприяли формуванню індивідуальної особистості. У процесі навчання в учня розвиваються й формуються такі якості, як самостійність, ініціативність, творчість, упевненість, захоплення, дослідницький стиль діяльності, нарешті, культура пошуку й праці.

Індивідуалізоване навчання ми розуміємо як навчання за суто індивідуальними програмами, змістом, формами, засобами, темпом, формами контролю й оцінювання тощо. Воно може втілюватися в межах і на основі індивідуалізації навчання як системи відносин і передбачає: 1) всебічні знання учня, його здібності та можливості; 2) наявність відповідним чином підготовлених учителів; 3) наявність адаптованих (індивідуалізованих) курсів, програм тощо; 4) добре налагоджену й розвинуту матеріально-технічну базу.

Принцип гуманізації сучасної освіти передбачає зосередження уваги до особистості кожного учня, створення умов, необхідних для розвитку закладених природою задатків. Одним із можливих шляхів його втілення є диференціація освіти.

У науково-педагогічній літературі інколи поняття «індивідуалізація» й «диференціація» вживаються як синоніми. Диференціація означає різницю, відмінність, розподіл цілого на частки, ступені, рівні.

Найрозповсюдженішим є таке визначення поняття «*диференціація в навчальному процесі*»: це

– врахування індивідуальних особливостей учнів у тій формі, коли вони групуються за якимись особливими ознаками для окремого навчання. У такому разі навчання відбувається за кількома різними навчальними планами й програмами.

Але на практиці ми стикаємося ще з диференціацією за такими ознаками, як вікова, статева, національна, за вадами тощо.

Існує також термін «диференціація освіти», що означає розподіл навчальних планів, програм, напрямів (гуманітарний, фізико-математичний тощо). Найпоширенішим з них є «*диференційований підхід*». Під цим поняттям у навчанні розуміють особливий підхід вчителя до різних груп учнів або до окремих учнів, що полягає в організації навчальної роботи з ними, різної за змістом, обсягом, складністю, методами й засобами.

Проте, в останні роки широкого розповсюдження на практиці набуло поняття «диференційоване навчання». Виходячи з цього, під *диференційованим навчанням* слід розуміти таку спеціально організовану пізнавальну діяльність, яка, враховуючи індивідуальні відмінності, спрямована на оптимальний інтелектуальний розвиток кожного учня й передбачає структурування змісту навчального матеріалу, добір форм, прийомів і методів навчання відповідно до типологічних особливостей учнів.

Ми вважаємо, що індивідуалізація й диференціація – це дві сторони одного й того самого процесу – процесу збереження, врахування й розвитку особистісних якостей кожного учасника навчання.

Навчання, у ході якого усім дітям ставляться однакові вимоги, нехтує індивідуальними особливостями дітей. У центрі уваги школи мають стояти інтереси дитини та її здібності. Однак свобода не означає робити, що сам хочеш. Свобода – це, перш за все, надана можливість зробити вибір із запропонованих варіантів. Учень повинен мати свободу засвоювати знання з оптимальною для нього швидкістю, відповідно до його здібностей. Нині розрізняють зовнішню, профільну і внутрішню, рівневу диференціацію.

Зовнішня диференціація – це така організація навчально-виховного процесу, при якій врахування індивідуальних особливостей учнів здійснюється у спеціально організованих класах, групах, класах. Тобто комплектування цих шкіл, класів, груп учнями здійснюється на основі певних критеріїв. Такими критеріями є задатки нахили, здібності, майбутній професійний інтерес. Нині зовнішня диференціація проявляється у широкій мережі гімназій, ліцеїв, спеціалізованих шкіл, класів з поглибленим вивченням предметів, профільних класів, класів з випереджальним розвитком, класів вирівнювання, класів за рівнем знань, факультативів, курсів за вибором.

Загальна схема здійснення диференціації, як свідчить світова практика, така: у перші 3-4 роки після закінчення початкової школи навчання відбувається за загальною програмою із загальноосвітніх предметів і разом з тим цілеспрямовано виявляються здібності кожного учня. На цій основі визначаються напрями освіти, що відповідають об'єктивним даним про учня, його бажанням і бажанням його батьків, а також виявленому професійному інтересу. У наступні 3-4 роки учні вибирають профільні навчальні предмети, навчальні курси, які вони вивчають поглиблено. Тобто зовнішня диференціація – це поділ учнів за різними типами шкіл, усередині шкіл – за потоками чи класами, в середині класу – за групами, а далі – індивідуальна робота з кожним конкретним учнем.

Позитивним кроком уперед є впровадження в практику роботи школи Базового навчального плану. Він є тим нормативним документом, який регламентує діяльність школи з реалізації профільної диференціації. План передбачає створення класів з поглибленим вивченням предметів і профільних класів. Проте у шкільній практиці мали місце класи, які створювалися, укомплектовувалися із учнів з однаковою успішністю, з однаковим рівнем знань. Виникали, таким чином, класи «трієчників», «середні» класи тощо. Така селекція або ж подібна до неї, спостерігається і сьогодні і не тільки в середніх і старших класах, а й в початкових.

Спілкування «слабшого» учня з «сильнішим», і не лише на базі навчальних інтересів, створює позитивний вплив на першого. З іншого боку, якщо «сильний» учень щось пояснює «слабшому», він і сам починає краще розуміти те, що тільки що пояснював.

Отже, при належній підготовці до уроку і продуманій організації його проведення звичайний клас має багато педагогічних можливостей для того, щоб у ньому затишно почувалися всі учні класу, а тому комплектування класів на основі успішності не є педагогічно виправданим тобто різнорівневі класи треба зберегти, щоб у них навчалися «середні» і «слабші» учні, яких у нашій школі найбільше.

У педагогіці під видом *внутрішньої диференціації* навчання розуміють таку організацію

навчального процесу, при якій врахування індивідуальної особливості кожного учня здійснюється в умовах звичайного класу.

Існує два науково-педагогічні підходи до організації навчального процесу з огляду на кінцеві результати навчання. Перший: в умовах фіксованого часу навчання (наприклад, на вивчення конкретної теми шкільної програми відводиться цілком певний час), через нерівномірний розвиток дітей результати навчання не будуть однаковими для всіх учнів.

Другий: дев'яносто п'ять відсотків усіх нормально розумово розвинених дітей можуть засвоїти шкільну програму на високому рівні засвоєння і в повному обсязі, якщо кожному з них для цього створити відповідні умови.

У галузі засвоєння знань діє закон ієрархії, згідно з яким не можна засвоїти знання на високому рівні, якщо вони не засвоєнні на нижчому. З точки зору цього закону рух від незнання до знання, рух в освоєнні інформації йде від рівня до рівня, від нижчого до вищого. У силу вже наведених особливостей цей рух для кожного учня відбувається з різною швидкістю, з різним темпом. Цей рух може здійснюватися з різною мірою допомоги учневі з боку вчителя, тому можна стверджувати, що внутрішня диференціація – це диференціація допомоги учневі в той момент, коли йому ця допомога потрібна і такою мірою, яка потрібна. З іншого боку, внутрішня диференціація передбачає управління процесом засвоєння знань. Ці два положення в доповненні до закону ієрархії і становлять суть внутрішньої диференціації, яка вимагає дуже гнучкої організації навчального процесу. Внутрішня диференціація вимагає дослідження низки питань, зокрема способів організації такої роботи.

У класі виділяють декілька груп учнів. До групи «сильних» відносять таких, які легко і швидко засвоюють матеріал у максимальному обсязі, «схоплюють» формальні мислительні структури, вирізняються здібностями до широкого узагальнення матеріалу, гнучкістю мислительних процесів, умінням знаходити декілька обґрунтованих способів розв'язку задач.

У групу «середніх» учнів входять ті, які оволодівають основним обсягом знань, визначених програмою. Для успішного засвоєння матеріалу цим учням необхідна тренувальна робота. Вони виділяють головне, істотне лише після тренувальних вправ, які виконують під керівництвом учителя.

Групу «слабких» учнів складають ті, які з великими труднощами і не завжди в повному обсязі засвоюють навчальний матеріал після тривалого тренування. Вони не можуть виділити всі необхідні елементи матеріалу, який вивчається, відтворюють лише окремі з них і не в змозі з'ясувати суть відношень між ними, встановити зв'язки, з великими труднощами узагальнюють матеріал, відзначаються інертністю мислення, не можуть застосувати знання або ж важко це роблять у типовій ситуації.

Як свідчать спостереження, ефективною формою внутрішньої диференціації є триразове пояснення нового матеріалу. Після першого пояснення група «сильних» учнів переходить до самостійного виконання додаткових завдань. Після другого пояснення самостійні завдання одержують учні «середньої» групи, робота з якими повинна бути спрямована на засвоєння і закріплення знань, автоматизацію умінь і навичок. Третє пояснення спрямоване тільки на «слабких» учнів, ця робота ведеться тільки з ними. Тож «слабким» учням учитель пояснює тричі. Наприкінці уроку він перевіряє завдання, які виконувались учнями перших двох груп, і підсумовує.

Для реалізації триразового пояснення й організації самостійної роботи учнів усіх груп учителю необхідно створити еталон знань із заданої теми і чітко виділити всі рівні засвоєння цієї теми.

У навчальному процесі застосовують такі види диференціювання.

За здібностями. Учнів розподіляють на навчальні групи за загальними або за окремими здібностями. У першому випадку за результатами успішності учнів розподіляють по класах А, Б, В і навчають за відповідними програмами. Можливі переведення з одного класу до іншого. У другому випадку їх групують за здібностями до певної групи предметів (гуманітарних, природничих, фізико-математичних).

Таке диференціювання викликає сумніви. Дитина, яка потрапила до класу здібних учнів, може вважати себе кращою за інших, що нерідко спричиняє відхилення від норми у вихованні. І навпаки, діти, зараховані до класу менш здібних, щодня почуватимуться неповноцінними. Крім того, слід мати на увазі, що здібності дитини розвиваються, і важливе значення для її розвитку мають умови, в які вона потрапляє. Якщо її оточують більш розвинені однолітки, то вона отримує більше шансів для свого розвитку.

За відсутністю здібностей. Учнів, що не встигають з тих чи тих предметів, групують у класи, в яких ці предмети вивчають за менш складною програмою і в меншому обсязі (такий розподіл за

класами дуже поширених у Франції). Найбільший недолік такого диференціювання в тому, що учні здобувають неоднакову освіту й тому не мають рівних можливостей для її продовження.

За майбутньою професією. Навчання дітей у школах музичних, художніх, з поглибленим вивченням іноземних мов.

За інтересами учнів. Навчання в класах або школах з поглибленим вивченням фізики, математики, хімії, інших предметів. Такі класи створюють у школах за умови великої кількості учнів, які виявляють підвищений інтерес до певних предметів, їх формують з восьмого року навчання, коли учні вже отримали певний рівень загальноосвітньої підготовки, на базі якої можна організувати диференційоване навчання.

За талантами дітей. Пошук талановитих дітей і створення умов для їх всебічного розвитку. Пошук здійснюють через проведення різноманітних конкурсів, олімпіад.

Кожен з розглянутих видів диференціювання має свій зміст і методику навчання, що є предметом вивчення спеціальних галузей педагогіки. Розглянемо можливі способи організації диференційованого навчання в закладах загальної середньої освіти.

Диференційоване навчання у практичній діяльності вчителя може виражатися в тому, що всі учні отримують завдання однакової складності, але слабшим з них під час їх виконання надають індивідуальну допомогу, або слабшим учням дають окремі, посилені для них завдання. Інколи учням пропонують легкі завдання, згодом ускладнюють додатковим завданням, яке вони виконують відповідно до своїх можливостей. Загалом диференціювати завдання за змістом можна за кількістю завдань, за ступенем їх складності, за ступенем самостійності виконання. Складніший і ефективніший вид диференційованого навчання – його здійснення в умовах поділу класу на групи залежно від рівня навчальних можливостей учнів, зміст яких визначають такі критерії (за методикою Ю. Бабанського):

а) психологічні компоненти (здатність до аналізу, синтезу, порівняння, вміння виділити суттєве, робити узагальнення; раціональність, самостійність, гнучкість, темп мислення, спостережливість, логічність мовлення, пам'ять, увага);

б) навички навчальної праці (самоконтроль, планування, темп обчислень, письма, читання, організованість у навчальній роботі, дотримання розпорядку дня);

в) окремі компоненти вихованості (наполегливість у навчанні, старанність, свідомо навчальна дисципліна, громадська активність, ставлення до навчання, учителів, однокласників);

г) позашкільний вплив сім'ї, однолітків;

г) біологічні компоненти (фізична працездатність, стан здоров'я, дефекти мовлення, слуху, зору).

З урахуванням цих критеріїв учнів за їх навчальними можливостями можна умовно поділити на такі групи:

– учні з дуже високими навчальними можливостями – характеризуються здатністю швидко засвоювати матеріал, вільно вирішувати завдання, з інтересом самостійно працювати, потребують завдань підвищеної складності.

– учні з високим рівнем навчальних можливостей – мають міцні знання, володіють навичками самостійної роботи, не поступаються першій групі в засвоєнні матеріалу, але не завжди старанно закріплюють вивчене, бо їм не властива висока працездатність, потребують корекції їхньої роботи, періодичного контролю навчальної діяльності.

– учні з середніми навчальними можливостями – характеризуються здатністю нормально вчитися, окремим притаманна висока виучуваність за низької навчальної працездатності, іншим – середня виучуваність за середньої працездатності, потребують оперативної підтримки й допомоги педагога.

– учні з низькими навчальними можливостями – мають низький рівень виучуваності або навчальної працездатності, потребують спеціального підходу педагога.

Формуючи тимчасові групи, слід пам'ятати: учні не повинні здогадуватися про причину їх поділу на групи, щоб не травмувати їхнього самолюбства; до групи може входити 4-6 учнів; група може бути гомогенна (однорідна) – з учнів, які мають однаковий рівень навчальних можливостей, або гетерогенна (змішана); найефективніша група змішана, але продуктивність її роботи низька; комплекти груп можна змінювати залежно від мети.

Висновки. Диференційоване навчання на уроці трудового навчання та технологій потребує ґрунтовної підготовки педагога, сформованих певних умінь. Необхідно: вивчити індивідуальні особливості учнів, розподілити їх за групами, розмістити ці групи; підібрати консультантів;

розробити заняття в деталях; чітко сформулювати основні й додаткові запитання, визначити час на їх виконання; продумати систему оперативного контролю; поєднувати індивідуальну, групову і фронтальну роботу; продумати власну педагогічну діяльність на занятті; підготувати необхідні дидактичні матеріали.

Позитивним у диференційованому навчанні є те, що: воно дає можливість ставити перед учнями навчальні завдання, що передбачають пошук; створюються передумови для використання комплексних розумових дій; навчальні завдання розв'язуються у процесі спілкування членів групи, що сприяє вихованню колективізму, формуванню комунікативних якостей, поділу праці між членами групи; учитель здійснює керівництво навчальним процесом опосередковано.

Список використаних джерел:

1. Братинич О. Реалізація диференційованого навчання в умовах комбінованого уроку. *Рідна школа*. 2000. № 11. С. 49-52.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. С. 205.
3. Марущак О.В. Проблеми інтеграції та диференціації знань учнів у професійних навчально-виховних закладах. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2002. № 7. С. 41-45.
4. Мортук В. Про готовність майбутніх учителів трудового навчання до роботи в школі за проектно-технологічною системою. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2008. № 5-6. С. 38-41.
5. Програма з трудового навчання для 5-9 класів / В.К. Сидоренко, Н.І. Боринець, Д.В. Боровик, В.М. Гащак, Е.М. Даниліна, С.М. Дятленко, Р.М. Лещук, Н.Б. Лосина, Т.С. Мачача, Н.М. Павич, А.І. Терещук, І.Ю. Ходзицька, В.В. Юрженко; затверджена Наказом МОН України від 07.06.2017 р. № 804. К., 2017. 28 с.
6. Сігула Т. Диференційовані завдання як засіб індивідуального підходу до учнів. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2004. № 4. С. 23-24.
7. Якубовський Т. Розвиток творчих здібностей учнів за допомогою різнорівневих карток-завдань. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2001. № 3. С. 11-12.

